

Юлія Логвиненко

“ДЕРЕВА І ВОДИ” І.АНДРУСЯКА – ЩЕ ОДИН КРОК УКРАЇНСЬКОЇ МОДЕРНОЇ ПОЕЗІЇ

Харківське видавництво “Акта” зробило спробу зібрати всі барви української поезії початку третього тисячоліття у книжковій серії “Ars Poetica”.

Цікавлячись творчістю Івана Андрусяка як колишнього члена групи “Нова дегенерація”, прагнемо простежити розвиток поета від початку активної творчої діяльності.

Остання на сьогодні збірка автора має назву “Дерева і води” (2000). Критична стаття (*“покрайні записи”*) “Солілоквій¹ про дерева та води” написана Леонідом Ушкаловим теж в авангардному стилі й містить висновок, що “воістину Андрусякові *дерева і води* народжені під знаком *перемін*”.

Читає, переконаний у тому, що поезія має передусім викликати естетичну насолоду, знайомлячись із творчістю Івана Андрусяка, має відчувати неабиякий дискомфорт. Цей неперебутній автор у тій своїй іпостасі, до якої вже звикли читачі й критика, радше шокує, змушує поглянути на Світ іншими очима. Він виводить із звичного затінку на сліпуче денне світло такі риси людини, про які вона навіть і не здогадується (або робить вигляд, що не здогадується). Він проникає у підсвідомість, примушує читача погодитися з тим, що, коли він брав до рук книжку, то, мабуть, саме цього й хотів...

Якщо раніше для Андрусяка поезія бачилася способом самовираження, відмежування себе від пересічного громадянина, то в останній збірці автор знайшов себе – зник потяг до епатажу, немає потреби скандалізувати читача (недаремно “Облога” присвячена Василю Герасим’юкові). Це роздуми людини-філософа над суперечностями сучасності. Його теперішній читач сам заглиблюється в поезію, розкриває семантику слова, зміст образів, ритмомелодику вірша.

Досить небезпечно було б тлумачити текст буквально – отже, треба передусім звертатися до мовних особливостей автора, до бачення ним символів, до підтексту. Перше, що хочеться відзначити, – це побудова збірки в цілому. Якщо раніше вірші І.Андрусяка – кожен окремо і як елементи збірки – сприймалися, як мозаїка, що складається вже читачем в одне органічне ціле, то “Дерева і води” мають чітку структуру, де кожен вірш “зачіпляється” за наступний словом, реченням, символом, думкою і створює єдину поетичну систему. Підтвердження цього – об’єднання кількох віршів у своєрідне ціле.

Іван Андрусяк – поет української ментальності. Тематично і психоемотивно його твори народжені з хронічного для української ментальності конфлікту народнописенного, міфологічного начала незіпсутої цивілізацією душі з цинізмом навколишньої дійсності. Фактично, це безкінечні ремінісценції вічного конфлікту, найчіткіше окресленого З.Фрейдом: ірраціонального, генетично первинного, біологічно-вродженого “Воно” (“Id”), посередника між вродженим і вимогами середовища “Я” (“Ego”) і джерелом моральних почуттів, контролюючим і керуючим агентом “Над-Я” (“Super-ego”)². Є в Івана Андрусяка і танатос, який “над світом літає і душі калічить”³. Є танатос і в філософії З.Фрейда. Не хочемо, щоб читачі думали, що проводимо паралель чи шукаємо аналогію, бо у грецькій міфології керує загробним світом бог смерті на ймення Танатос.

¹ *Солілоквій* – “... мовчазна розмова поета із самим собою”. – *Андрусяк І.* *Дерева і води.* – Х., 2002. – С. 67. Далі цитуємо вірші за цим виданням.

² *Сучасна соціальна філософія* (за ред. В.Андрущенка). – К., 1996. – С. 90.

³ *Андрусяк І.* “Зліва – весіння, справа – єресь” // *Літпроцесія* (рецензії, статті, есеї). – Л., 1999. – С. 21.

Починаючи зі збірки “Отруєння голосом” (1996), поезія Івана Андрусяка стає дедалі ліричнішою, світлішою й трохи терпкою, не втрачаючи, однак, певного намагання шокувати читача. Автор по-новому розкрився в інтимній ліриці, зосередився на внутрішньому світі, дійшов до розмови з Богом, який “мовчав” у попередніх збірках. Порівняймо:

благословить не бог, а босх,
рукою відгорнувши гражди,
і ми підем в галапагос
спокійно гордо і назавжди...

(зі зб. “Депресивний синдром”, 1992)

Я помираю вас. Така печаль.
Така зоря над віком перестане.
Говорить Бог: Прости мені, Іване,
Прости мені за те, що я мовчав.

(зі зб. “Отруєння голосом”, 1996)

Автор змінив навіть написання самої лексеми: “Бог” у збірці “Отруєння голосом” написаний з великої літери.

Відчуття творчої еволюції, пошуку все нових іпостасей себе – притаманне кожному справжньому поетові. Тим разючіші зміни, які можемо прослідкувати від “Депресивного синдрому” до “Дерев і вод”. Тут той самий потужний і непередбачуваний І.Андрусяк, але його поезія вже може дарувати високу естетичну насолоду. Більше того, тут ні тіні страху, комплексів, “шокової хірургії”, ані всього іншого, що так вабило-відштовхувало в ранніх кращих творах цього автора. Натомість стає відчутною розважлива, плинна, дуже довірлива розмова з читачем, яка стосується внутрішніх глибин, але вже дещо інших, – тих, з яких починається краса і відчуття краси, творчість і пізнання її. Ширше – людина і людське в ній.

Вочевидь, таки не про “Дерева та води” розкажує нам автор, а про містичні глибини, які чаються в нашій свідомості й підсвідомості. В цій сфері недосказаного справді більше, ніж достатньо, й автор оригінально і майстерно привідкриває дещо з цього крізь призму власного світосприйняття. І тому ця книжка – беззаперечний успіх автора.

Проте не можна втриматися від одного зауваження, – адже вся збірка значною мірою контекстуальна й часто настільки, що повною мірою отримати насолоду від тексту неможливо без знання “вихідних даних”, джерел, міфів. Постає закономірне питання про перетворення поезії на гру невеликої касти обраних, закономірна реакція глибинних людських почуттів на дедалі більшу прагматизованість довкілля чи вихід на якісь нові, ще не розкриті на всю потугу обрії. Здається, в контексті Андрусякових “Дерев і вод” є над чим помислити...

Збірка дуже насичена міфами, символами, образами, думками, що все це разом створює сильну енергетику. Відразу згадуєш поета Сергія Пантюка: “Енергетично насичені вірші діють на нерви, тому у великих дозах не сприймаються. Раніше поети це розуміли і видавали книжки відповідно із 15–25 речей. Зараз чомусь полюбили гробсбухи”⁴.

дмухаєш на метелика
щоб не обпектися
бо якщо є метелик
то поблизу має бути вогонь
і якщо є камінь
то поблизу має бути сізіф
помішаний на цьому камені

(“ріка-2”).

⁴ Пантюк С. Володар вогню. – Чернівці, 2000. – С. 6.

Раціональна природа поезики Івана Андрусика часто дозволяє йому творити рядки, які дуже нагадують афористичні конструкції, — в цьому ще одна складова успіху книжки: “Вічними не будемо ніколи / мертвими не станемо навіки”, “Маєш голос / щоб перетікати ним / з крила на крило”. Такі афористичні вирази, хоча й не вельми густо, але вагомо розсіпані по сторінках “Дерев і вод”.

Ця збірка — спроба говорити про те, що відбувається саме нині, спроба максимально відбити ту реальність, яка ще в процесі, а тому й осмислити її в цілості неможливо. Ця збірка більше нагадує філософствування про нас, минулих, — в нас, сучасних:

вартовими земля засіяна	ополченці виходять хмарами
за хрестами вода і степ	замикаючи гирла вод
україною світло-синьою	ми не віримо ми не маримо
небо визбиране цвіте	ми самі собі цей народ
	(“облога”)

Це семантика вічного страху буття, страху народження і страху померти:

ти винен	майже як горіх
ти народився і значить ти винен	вкритий дрібним ароматом
	(“ріка-1”)

Але не все так просто в “Деревах і водах”:

прокидайся	боїться дивитися на себе в дзеркало
місто назване твоїм іменем	боїться побачити сніг
вже завинило	надкушений бідовими кроками
і вкрите найманним шанкром повітря	(“ріка-3”)

Варто проаналізувати цю збірку на рівні художньої мови твору, враховуючи й пунктуацію. Фігурально висловлюючись, ставлення автора до пунктуації не змінилося. Спостерігаємо відсутність великої літери на позначення іменників власної назви та на початку речення. Єдиний розділовий знак, наявний у збірці, — тире.

Оцінюючи твір авангардного характеру, часто маємо проблему з визначенням якості художнього твору. Пропонуємо два критерії його оцінки. Перший — оцінка якості ідеї, взятої автором для реалізації. Якщо ідея перспективна для розвитку, — вона якісна й експлуатується довго. Другий — можливість визначити масштаб діяльності певного автора за ступенем універсальності цієї ідеї. Беручи до уваги і перший, і другий критерій оцінювання, відзначаємо високий зміст якості творів Івана Андрусика. Відчувається рука вправного майстра побудови поетичного твору. Якщо в ранніх його збірках досить часто наявне класичне протистояння: традиційне — нове, то в останній автор прагне відшукати істину, що дуже часто перебуває між традиційним і новим; Іван Андрусик уже не спростовує поезію, не вибухає раз у раз гучним скандалом: його поезія розміщена тепер на значно глибших філософських рівнях.

Природа — це, з одного боку, щось “інше”, відмінне од людини, це довкілля, в яке вона вдивляється, вчувається, осягаючи, пізнаючи його, узгоджуючи його закони з умовами свого існування. З другого боку — це дзеркало, в якому прагнемо збагнути самих себе. Відображення людини в свічаді природи, перенесення його в художній текст — складний психологічний процес, не механічне віддзеркалення, а відчування себе через природу й навпаки, осягнення ще чогось третього — “непромацovanого”, неосяжного і, мабуть, найістотнішого — краси, вічності, гармонії. Природа в збірці “Дерева і води” й справді самодостатня: тут можна зустріти “нитку трави з перерізанним горлом”, “сонця перестояного ліки”, “дотик рослини до землі”, “за птахами і вітром / буде вітер і птах”, “притихлі тіні гепарда”, “гриби... білі як немовлята”, та “тільки з кожним надрізом / ліс відступає / і все важче стає / вполювати живиці / на їжу” (“ріка-1”).

Слово і Час. 2003. №11

Природа — людина — вища гармонія, — оці три іпостасі надають збірці натурфілософської наповненості. Звичайно, пейзаж Андрусяка — із глибинним підтекстом, з алюзією, що легко прочитується.

Зросла й роль символу в останній на сьогодні збірці автора. І якщо збірка в цілому має сильний, яскраво виявлений характер, то символи тяжіють переважно до спокою, сталості, притаманних українському менталітетові; автор часто використовує такі дерева-символи українського народу: “ти знаєш як спіють вишні...” (“ти знаєш...”); “...голосів подаленілі верби...” (“так буває вічно і ніколи...”). Часто зустрічається назва осики як символу приборкання демонічних сил: “і моторош де б ока не розверз / дрижав як в горло встромлена осика” (“гірка темнота вавилонських рік”); “так і залишусь листом осиним / криком совиним привидам” (“так буває вічно і ніколи”).

У “Деревах і водах” наявні також античні мотиви, біблійні символи:

...на погнутому тлі	бачив знуджену тінь
кучерявої гущавини	недобитого каменем авеля...
	(“ти деревам шептав”).

Причому той самий символ може трактуватися по-різному й у кожному окремому вірші несе зовсім інший відтінок значення. Найцікавіший, на нашу думку, — багатогранний образ ріки. Це — плин життя: “...тонкого сну зникнемо відображення / на дні ріки — чи доживеш до дна...” (“тонкого сну...”); “...за дощами і димом / як безодня тонка / разом з нами ітима / кучерява ріка...” (“нас зостанеться двоє...”). Це і образ фатуму, долі: “...а що у тебе голубе в руці / невже ріка / вона прийшла за нами” (“води”).

Найчастіше автор вдається до символу води. Вода — ніби сам час, що стікає крізь пальці, і скільки ті пальці не стуляй — не зловиш жодної зайвої (чи не зайвої) миті. Вона — Злам, і це говорить саме за себе. Вода містить у собі зерно істини: “...і що кожен із нас / є могильником власного щастя / замішаного на воді...” (“ріка-2”). Вода — це час: “...кумедні фігурки твоїх рис / торкатимуться води / і старітимуть...” (“ріка-3”). Вода — дзеркало всесвіту: “...ти відпустила його до води / і вода тебе / відобразила...” (“ріка-1”). Вода — це елемент буття, це прожитий момент: “...ти знаєш дерева й води / не вернуться вже ніколи...” (“ти знаєш як спіють вишні...”). Вода — це відплата за гріхи: “...тримаймося приходить смак / води...” (“облога”).

Автор шукає питомої енергетики мови, послуговуючись як неологізмами, діалектизмами, найширше звертаючись до улюбленої ним лексики: “...на прю до вежі меч і страх...”; “...твое повернення гряде...”; “...задеревію витягнувши длань...”; “...ця хвора віть не відала що хвора...”.

Наявні у збірці “Дерева і води” вульгаризми. Щоправда, зустріла їх лише раз, до речі, у вірші, присвяченому Романові Скибі. На нашу думку, він вжитий для епатажу — стьобнути обивателя:

...і загорнувшись в листя і сушу
в гори і води
в сад і зело
виригну душу
виплюну душу
все
відлягло

(“текст як відмазка — живеш і листаєш”).

Образній лексиці притаманна глибока експресивність у художньому контексті, але набагато більшу роль у створенні цієї експресивності відіграє переносне, інакомовне слововживання. Можна впевнено сказати, що поезія Івана Андрусяка

побудована на тропях, надає мові нової художньої якості. Майже в кожному рядку можна побачити епітет: "...тоненьким туманом...", "...їх душі ламкі і грішні...", "...печаль її благородна...", "...спрага тонка і квола...", "...хвилі сонні..." тощо.

Метафора – один з основних і дуже активних тропів в його поезії: "...ти знаєш яка природа / води що до риб прилипла..."; "...це небо і це повітря / тебе зупинити хочуть..."; "...ти знаєш дерева й води / не вернуться вже ніколи..."; "...дощ як перестояне мовчання / вкриють до зажмуреної жмені / тільки голоси немов прочани / сухо обійматимуть легені...".

Природа в І. Андрусяка персоніфікована; надання природі ознак інтелекту ставить її на один щабель із homo sapiens'ом: "хризантема і він / помруть"; "вітер / прогортатиме купини хмар"; "і нитка трави / з перерізаним горлом"; "і місяць / що бачив тебе / знепритомнів" ("ріка-1").

Кольорова гама Івана Андрусяка дещо змінилася, до неї додалося багато білого кольору, відсутні яскраві кольори, що могли викликати агресію: "...пізно. Ні вітру, ні сонця багряного" ("Українські поети"); "...білий Бог на губами..."; "...від доторку / біла пляма на три світи..."; "...україною світло-синьою / небо визбиране цвіте..." ("облога"); "...ламкі комахи з білого човна / урізноводь..." ("тонкого сну зникнемо відображення"); "...вечір колише білу сторожу / і загорожу білу пряде..." ("текст як відмазка – живеш і листаєш"); "...і будеш ти як провидець ділити свій отченаш / на біле і на червоне на страх і на суєту..." ("проповідь").

Велику роль у наданні певним лексемам емоційного й смислового навантаження відіграє прийом виведення окремих слів "за межі вірша". Це можна простежити, взявши до уваги поезію "ріка-1": "мислимо тінь над озером" (слово "місяць" не наявне в усіх строфах цієї поезії, крім першої та заключної). Останні слова ставлять крапку, але водночас є продовженням головної думки твору, есенцією авторських роздумів.

Якщо в ранніх збірках рима й римування бачилися як цікаво організований синтаксис, то остання на сьогодні збірка має чіткішу систему римування. Спосіб римування найчастіше перехресний, рима також постійно присутня (хоча є й верлібр). Автор використовує окситон та пропарокситон рідше, тільки всуміш із іншою римою. Найчастіше фігурує парокситон:

вічними не будемо <i>ніколи</i>	осінь як останню <i>непокору</i>
мертвими не станемо <i>навіки</i>	збережуть поети і <i>каліки...</i>

Повна рима поступається контурній, причому можна зустріти нарощену риму ("палючий – кручі").

Робити аналіз віршів збірки "Дерева і води" за силабо-тонічною системою віршування не радимо, бо поезія Івана Андрусяка не ґрунтується на впорядкованому чергуванні наголошених і ненаголошених складів у стопах. Дану збірку доцільніше аналізувати за критеріями сумірності, в яких виступають кількісні параметри (тривалість звуку, кількість складів), хоча, скажімо, у чудовому "любовному" вірші "нас зостанеться двоє" явно відчувається трискладовий розмір (анапест), який у першому рядку в першій стопі замінений дактилем.

Щодо строфіки й віршування, то автор показав, якого розмаїття може сягнути поет у рамках окремої збірки.

І ще одне, не менш важливе: книжка на диво рівна і цілісна, в ній немає текстів, які б випадали з контексту своєю, скажімо, особливою яскравістю тощо. Поет веде неквапну, в міру емотивну й у міру дидактичну, а головне, дуже органічну, досить філософічну розмову про буття. Розмову настільки доречно, що вона ще відлунуватиме тривалий час.

м. Суми